

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА "ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ НА СОЦИАЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ"

ПЕТЪР ЦВЕТАНОВ НАЧЕВ

**СОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА
ПОТРЕБЛЕНИЕТО И ИНВЕСТИЦИИТЕ
В СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ по научна специалност „Организация и управление извън сферата на материалното производство (социални дейности)”, професионално направление 3.4. Социални дейности, област на висше образование област 3. Социални, стопански и правни науки

Научен ръководител: доц. д-р Милена Йоргова

Велико Търново, 2022 г.

Дисертационният труд се състои от 252 страници, от които титулна, съдържание и указатели – 6 страници; въведение – 7 страници; основен текст (три глави) – 166 страници; заключение – 4 страници, приложения – 56 страници. Библиографията е в обем от 9 страници и обхваща 89 източника. В основния текст са включени 31 графики, 7 таблици и 1 фигура.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедрения съвет на катедра „Организация и методология на социалните дейности” при Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” и е насочен към защита пред научно жури.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 16.09.2022 г. от 12.00 ч. в зала 303 на Корпус 4 при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” или онлайн (според епидемичната обстановка в страната).

Материалите по защитата са на разположение на интересувашите се в отдел „Докторанти“ към дирекция „Научна, проектна и библиотечно-издателска дейност“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на дисертационното изследване

Дисертационното изследване поставя във фокуса на вниманието изключително актуален въпрос, свързан с особеностите на потреблението и инвестициите в социалното предприемачество, с акцент върху техните социални измерения. По този аспект на проблематика няма достатъчно натрупан научен и практически опит, който да е част от по-широк научен дебат.

Темата за спецификите и социалните измерения на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество е и особено актуална в контекста на съвременните предизвикателства и се вписва във Визията за развитие на европейските пазари и общества. Сред основните предизвикателства са динамиката на пазара на труда, на населението и промяната в неговата структура в посока застаряване, които са определящи развитието на социалното предприемачество, но и на други сфери от обществения живот днес.

Започналите обществено-икономически трансформации и преходи (екологичен, демографски и дигитален) дават основание за преразглеждане на използваните подходи за разгръщане на потенциала на социалните инвестиции и потребление като инструменти за защита на социалните придобивки и тяхното справедливо прилагане. Очакванията са, че развитието на преходите ще повиши условията за бизнес, предприемачество и достъп до финансиране. Способността на националните пазари да се приобщят към социалноотговорни бизнес и потребителско поведение ще е определящо за тяхното успешно позициониране на глобалния пазар. Това зависи до голяма степен от провежданите публични политики, които да интегрират в отношенията между публичния, частния и социалния капитал свързаност, целепологане, конкурентоспособност, справедливост, участие по начин, който не противоречи, а вписва в основата си пазарната парадигма.

2. Изследователска теза

В дисертационния труд, устойчивостта се разглежда като резултат от насочването на инвестиции в социалното предприемачество, които постигат социална възвръщаемост и на тази основа се формира потребление на стоки и услуги с висока социална добавена стойност. Устойчивостта е едновременно резултат и предпоставка за жизнеспособност на модела на социалното предприемачество. От горепосоченото следва и *работната хипотеза*: Инвестициите и потреблението в социалното предприемачество имат ясно изразени социални измерения, на основата на социална добавена стойност и социална възвръщаемост, с потенциал за генериране на устойчивост.

3. Цел, обект, предмет и задачи на дисертационното изследване

Целта на дисертационния труд е да отличи спецификите на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество по начин, който мултиплицира ефектите му върху гражданската и корпоративната култура (публична и частна) за активно и взаимноизгодно взаимодействие.

В рамките на разработката се поставят косвено основите на ново моделиране на активната политика на пазара на труда и социалното включване чрез вплитането им в обхвата на социалната и солидарна икономика. Навлизането на технологиите, изискванията за екологично въздействие, новите форми на труд, демографските дисбаланси, наред със своите позитиви, представляват отчетлив риск за разширяване на неравенството и изключването поради необходимостта от специфични умения на пазара на труда и от преформатиране на цели индустрии. Ролята на социалната политика в тези условия следва да е трансформираща и да подготви алтернативни подходи за постигане на по-висока ефективност и ефикасност.

Обект на изследване — инвестиции и потребление в социалното предприемачество.

Предмет на изследване – социалните измерения на инвестициите и потреблението като условие за генериране на устойчивост.

Задачи:

1. Да се обоснове социалното предприемачество като иновативен социално-икономически бизнес модел за реализация на социалните цели, присъщи на публичния сектор чрез използване на ресурсите и предприемаческите умения на гражданския сектор.

2. Да се разкрият качествените характеристики и специфика на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество през призмата на социалната добавена стойност, специализацията на труда и развитието на мрежи.

3. Да се анализират предизвикателствата и да се очертаят възможностите за постигане на устойчивост на социалните предприятия.

4. Методи на изследването

За целите на изследванията в дисертационния труд са използвани следните методи: проучване на литературни източници; анализ и оценка на стратегически и нормативни документи; социологически методи (анкети и интервюта); наблюдение и експертна оценка; сравнителен анализ. Приложени са и статистическите методи на алтернативен и графичен анализ. В процеса на разработване на дисертационната тема е използван софтуерен продукт SPSS.

5. При изследване на социалните измерения на потреблението и инвестициите в социалното предприемачество са възприети следните ограничения:

а) В дисертационния труд понятията социални инвестиции и инвестиции в социално предприемачество се използват тъждествено. Приема се, че всяка инвестиция в социално предприемачество следва да се оцени като инвестиция в некапиталов производствен фактор, което я прави социална. Този критерий не ограничава социалните инвестиции единствено до социалното предприемачество.

б) За целите на дисертационния труд се разграничават частните блага от публичните и от смесените и на тази основа се позиционират произведените и/или търгувани от социалните предприемачи.

в) Сходни на социалното предприемачество концепции като социално отговорно поведение и свързаните с това социално отговорно пазаруване, социални пазари и социални клаузи в обществените поръчки не представляват акцент в настоящото проучване и изследване, доколкото изискват по-задълбочено представяне и търсене на допълнителни взаимоотношения.

6. Съдържание на дисертационния труд

ВЪВЕДЕНИЕ

ГЛАВА ПЪРВА.

Социално предприемачество и социална икономика

1. Концептуално изясняване на социалното предприемачество и социалната икономика
2. Европейски рамки на социалното предприемачество и социалната икономика
3. Национални измерения на социалното предприемачество и социалната икономика

ГЛАВА ВТОРА.

Инвестиции и потребление в социалното предприемачество

1. Характеристики на инвестициите в социално предприемачество
2. Специфика на потреблението в социалното предприемачество

ГЛАВА ТРЕТА.

Изследване на социалните измерения на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество с проекция върху устойчивостта на бизнес модела

1. Постановка и методика на изследването
2. Представяне и анализ на резултатите

2.1 Профил на изследваните социални предприятия

2.2 Анализ на резултатите от изследването

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ПРИЛОЖЕНИЯ

ЛИТЕРАТУРА

II. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В първа глава е осъществено концептуалното изясняване на социалното предприемачество и социалната икономика, очертана е европейската рамка за развитието им и са потърсени техните национални особености и измерения.

Концептуалното изясняване на социалното предприемачество и социалната икономика е осъществено чрез проучване на публикации на чужди и български автори. Прегледът на достъпната англоезична литература позволява да се открие приноса на Дж. Дефорни, П. Девелтере, М. Нюсенс, Гр. Дийс, К.Алтер, Дж. Аустин Стевенсон и Уеи-Скилърн, Д. Борнщейн, А. Нихолс и др. По проблематиката от българска страна работят автори като Н. Радев, Л. Русанова, В. Банабакова, М. Илчева, Цв. Маринова, Ю. Нарлев, К. Нарлева, Т. Тодорова, Ст. Ринкова, П. Луканова и др.

Изследването на европейските рамки на развитие на социалното предприемачество и социалната икономика очертават състоянието им в рамките на ЕС. По данни на ЕК¹, днес, действащите структури на социалната икономика на Европа са над 2,8 милиона. Реално заетите са 13,6 милиона души, съставляващи 6,3% от работната сила. Делът на социалната икономика варира от 0.6 до 9.9% в икономиките на държавите членки. В обхвата на социалната икономика се включват разнообразни сектори и форми – от услуги за полагане на грижи до рециклиране; от кооперации до социални предприятия. Повече от 82,8 милиона доброволци (равнява се на 5,5 милиона работници на пълен работен ден) и повече от 232 милиона членове на кооперации, взаимоспомагателни дружества и други подобни организации са част от европейската социална икономика.²

¹ Информационен документ: План за действие в областта на социалната икономика https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_21_6568

² ЕИСК (2017) Развитие на социалната икономика през последните години, Отговорен издател: Отдел „Посещения и публикации“

Редица политически документи на европейско равнище³ насърчават развитието на социалната икономика и социалното предприемачество и утвърждават значимостта им за социалното измерение на европейския модел. В основата им е разбирането за развитие на адекватна на реалностите екосистема, която да подпомага тяхното развитие и утвърждаване. Насочеността им е в посока по-добра пазарна среда, по-добри възможности за финансиране, подобряване на законодателството в областта на обществените поръчки, на конкуренцията, държавните помощи. Обединяващото в европейските документи е посланието за ролята на социалната икономика в постигането на „интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“.

Изследването на националните измерения на социалното предприемачество и социалната икономика показва, че в България те се развиват целенасочено, но все още остават слабо познати за голяма част от обществото. В редица политически (управленски и стратегически документи)⁴ и правни документи⁵ са включени мерки и е обоснована необходимостта от развитие на социалната икономика в страната. В тези документи социалната икономика се разглежда като неразривна част от националната икономика и със значимост за области като социално

³ Европейската стратегия за растеж „Европа 2020“; Регламент (ЕО) № 1435/2003 — устав на Европейското кооперативно дружество; Съобщение на Комисията от 2011 г.: Акт за единния пазар I Дванадесет лоста за насърчаване на растежа и укрепване на доверието „Заедно за нов тип икономически растеж“; Акт за единния пазар II – Заедно за нов растеж“; Съобщението на Комисията от 2011 г. „Инициатива за социалното предприемачество. Създаване на благоприятна среда за насърчаване на социалните предприятия като основни участници в икономиката и социалната иновативност; Регламент (ес) № 346/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 април 2013 година относно европейски фондове за социално предприемачество; Регламент (ес) № 1296/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 11 декември 2013 година относно Програма на Европейския съюз за заетост и социални иновации („EaSI“); Директива 2014/24/ес на Европейския парламент и на Съвета от 26 февруари 2014 година за обществените поръчки и за отмяна на Директива 2004/18/ЕО; План за действие по социална икономика на ЕК

⁴ Национална концепция за социална икономика (Концепцията); двугодишни планове за действие в изпълнение на Концепцията; Програма за управление на правителството на Р България за периода 2017-2021 г.; Национална програма за развитие – България 2030; Стратегия по заетостта на Р България 2021-2030 г.; Стратегия за корпоративна социална отговорност 2019-2023 г.; Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030г.; Програма „Развитие на човешките ресурси“ 2021 – 2027; Национална стратегия за малките и средните предприятия 2021-2027 г.

⁵ Закон за предприятията на социалната и солидарна икономика

включване и заетост, конкурентоспособност, корпоративна социална отговорност, с оглед ограничаване на социалните неравенства и бедността, повишаване конкурентоспособността на малките и средни предприятия в страната, повишаване заетостта на групи в обществото, отдалечени от пазара на труда, повишаване дела в БВП на субектите на социалната икономика, реализиране на сътрудничества и съвместни партньорства с конвенционалния бизнес.

Проведените проучвания позволяват да се направят изводи и констатации:

- *по отношение развитието на социалното предприемачество през призмата на концептуализация на понятията*

1. Социалната икономика се позиционира между държавата и пазара, между защитните инструменти на държавата и пазарните икономически механизми, насочени основно към печалба.

2. Социалното предприемачество е инструмент за адресиране на неудовлетворени социални потребности и е движеща сила за трансформации в обществено икономическите отношения. В основата му са две основни измерения – предприемаческото и социалното, които в комбинация водят до появата на нов тип хибриден бизнес модел, с потенциал за постигане на социална добавена стойност и социална възвръщаемост на инициираните дейности.

3. Структурна единица и субект в обхвата на социалната икономика са социалните предприятия. Социалните предприятия са гъвкави и са в състояние да предложат иновативни решения на социални проблеми, които бързо да бъдат приложени в практиката. Положителната роля, която социалното предприятие има е свързана с възможността, която предоставя за решаване на проблеми от съществено значение за държавата, местната общност или целевата група; то използва собствени приходи в съчетание с държавна подкрепа, такава на местната власт и/или европейски средства;

прилага гъвкави методи и средства на работа; съблюдава интересите на широк кръг заинтересовани страни; ръководи се преди всичко от социалните, а не икономическите интереси; стопанската дейност подпомага социалната мисия на предприятието.

- *по отношение на общоевропейската рамка за развитие*⁶

1. Социалната икономика и социалното предприемачество са част от европейския политическия дневен ред и придобиват все по-значима роля за постигане на устойчив и включващ растеж, стимулиране на социалните иновации и изграждане на общество, основаващо се на солидарност, демократично участие и гражданска инициативност.

2. Европейските политики и насоки на развитие в областта на социалната икономика и социалното предприемачество намират отражение в националните политики по начин, който допринася за постигане на единен, справедлив, адекватен на реалностите Европейски икономически и социален модел на развитие.

3. Европейските стратегически документи създават благоприятни условия на национално ниво за разгръщане потенциала на социалната икономика и социалното предприемачество за плавен, справедлив и трансформиращ преход към технологично, социално и икономическо обновление и развитие. Идентифицираната в тях екосистема на социалната икономика може да се развие у нас с политическата подкрепа от страна на европейските и национални институции, чрез обединяване на общите усилия, координирано и във взаимодействие.

4. Националната политика по социална икономика, основавайки се на европейските стратегически документи в тази област, отчита националните особености и специфики, традиции и култура. Създаването и поддържането

⁶ Анализът на европейските стратегически и оперативни документи в областта на социалното предприемачество и социална икономика е насочен към констатации със значение за българската практика.

на адекватна и благоприятна среда (политическа, правна, информационна, институционална, повишаване информираността относно положителното влияние на социалната икономика и др.) е от съществено значение за подобряване развитието на политиката по социална икономика и социално предприемачество в България.

- *по отношение на националните измерения на социалното предприемачество и социалната икономика*

1. Социалната икономика и социалното предприемачество в България се развиват и утвърждават, следвайки общите насоки на развитие и политики на европейско равнище. Степента на тяхното развитие съответства на натрупания практически опит и знание. Социалното предприемачество се заражда в условията на среда, в която се повишава ролята на гражданската инициатива, в партньорство с публичния и частен сектор, за овластяване на групи с констатирана уязвимост за равноправно социално приобщаване и включване в заетост. Социалните предприятия в България придобиват легитимност чрез политическо и институционално признание, в рамките на целенасочено развивана държавна политика в тази област.

2. Политиката в областта на социалната икономика и социално предприемачество в България е част от цялостната политика по повишаване заетостта и намаляване риска от бедност сред групи с констатирана уязвимост. Тя се развива координирано и целенасочено чрез стратегически и нормативни документи, които определят национални приоритети и цели. Във фокуса на политиката е реализацията на цялостен подход към социалното предприемачество, който обединява усилията на публичния, граждански и частен сектор за плавното осъществяване на зараждащите се трансформации и преходи – цифров, зелен и демографски. Целта е постигане на устойчивост на социалните предприятия чрез промяна във философията и подхода на осъществяваната подкрепа – от проектно

финансиране към инвестиции със социална възвръщаемост, към развиване на капацитет за управление, използване и развитие на различни ресурси (човешки и социален капитал, мрежи и клъстери, иновации).

3. Наличието на правна рамка цели обособяването на социалната икономика като стопански отрасъл, с цел подобряване достъпа до заетост и обучения на хората от уязвимите групи, създаване на условия за повишаване на техния жизнен стандарт и намаляване на социалните неравенства. Чрез нормативната уредба се решава въпросът за правното признаване и легитимност на социалните предприятия, като по този начин се признава правото им на равноправни участници в пазарните отношения и в обществения договор. Социалните предприятия в България реализират широк спектър от икономически дейности в рамките на модели, правно закрепени и произтичащи от практиката. Резултатите от тяхната дейност са значими с постигането на социална добавена стойност, която повишава потребителското търсене и води до промяна в културата на потребление.

4. Социалното предприемачество в България има потенциал да реализира неоползотворени възможности, произтичащи от социално-икономическите предизвикателства на средата. Идентифицираните нерешени проблеми в областта на заетостта, социалното включване и демографията дават възможност на социалните предприятия за прилагане на социални иновации в тяхното решаване.

Във втора глава са изяснени спецификите на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество. Разкрито е значението на инвестициите за устойчивостта и пазарното функциониране на социалните предприятия. Подчертано е, че при тях на фокус са постигането на социална възвръщаемост и реализирането на социална добавена стойност. Направен е опит да се изведат етапите на развитие на социалните инвестиции с цел прогнозиране на ролята на социалното предприемачество при тяхната реализация и сферите, в които може да се очакват осезаеми въздействия.

Характеристиките на инвестициите в социалното предприемачество са обосновани през призмата на специализацията на труда и развитието на мрежи от позициите на мрежов капитализъм⁷. При мрежовия капитализъм, развиван в условията на пазарна икономика, държавата рядко участва в икономическия живот с цел да генерира пряка възвръщаемост, а икономическите оператори влагат средства за развитие в количеството и качеството на производствените фактори както в своите, така и в тези на клетките на мрежата и другите свързани общности, включително в качеството на капитала, който се разграничава посредством изискванията в рамките на мрежите и съобразно развитието на потребителската култура. Следователно, елементи, характерни за публичните инвестиции се превръщат в интегрални единици на всяка инвестиция поради спецификата на разделението на собствеността и конкуренцията.

Друг аспект и особеност на инвестициите в условията на мрежа е постигнатият ефект, свързан с устойчивостта на производствените фактори за всички компоненти, което от своя страна поставя въпроса за равномерното разпределение или равната отдалеченост на изпълнителя на инвестицията. Това се обяснява с взаимовръзката на компонентите в мрежата, която едновременно ги прави зависими, но не унифицира ефектите върху капитала помежду им. Икономическата логика изисква внедряването на общи инвестиционни правила в рамките на мрежата във връзка с постигане на устойчивост и вменяването на отговорност по управление на инвестицията на трето лице с необходимите специализация и автономност.

Отличителните характеристики на инвестициите са определени и с проследяване на влиянието им върху корпоративното управление. С

⁷ Мрежовият капитализъм е преходен етап в развитието на капитализма към глобалното стопанство, който адаптира правата и отговорностите към собствеността от индивидуални към колективни. Колективните интереси не са интересите на обществото като цяло, а на членовете на отделната мрежа от производители, доставчици и потребители.

развитието на мрежовия капитализъм корпоративното управление се променя и надхвърля разбирането, че неговата единствена цел е да защити интересите на своите акционери чрез оптимизация на финансовата рентабилност на компаниите. Управителите на големите корпорации, а чрез тях и на всички ангажирани по веригата на доставките и в рамките на отделните мрежи са в търсене на баланс между печалбата и устойчивото предлагане и достъпност на производствените фактори, от една страна, както и намирането на баланс между финансовата рентабилност и етичните принципи, от друга. Реализацията на подобна инвестиция следва логиката на класическите принципи за ефективност и ефикасност. Целта е постигане на оптимален резултат с минимален ресурс. Естествен е стремежът на всяка компания да използва подизпълнители за постигане на най-добър социален ефект и в пряка връзка с бенефициентите и техните представители. По тази причина се засилва връзката между компаниите и неправителствения сектор като изразител в най-голяма степен на социалните вълнения и търсените групи от населението.

Естественото последствие от нарастването на търсенето е оптимизацията на процесите, формиращи организационно предлагането. Това налага неправителственият сектор, за да съхрани и отговори на очакванията и развие доверието между себе си и компаниите, публичния сектор, доброволците, дарителите и гражданите, да развива собствен организационно-предприемачески модел, който да гарантира независимостта му спрямо различните по вида си инвеститори и същевременно да облекчи отчитането. Този предприемачески и организационен модел на неправителствените организации, който се състои от наличието на собствено производство или друга независима стопанска дейност, е обособен организационен модел за реализиране на социални цели, привличане и усвояване на социални инвестиции. Чрез неговото развитие и стъпвайки на принципа на специализация на труда, социалните

инвестиции постигат оптимални ефективност и ефикасност, приобщават максимален брой заинтересовани лица, ограничават възможностите някои от тях да апроприира „собствеността“ върху социалния резултат и може би най-голямото предимство е, че интегрира в общата бизнес среда връзката доверие - прозрачност - отчетност при провеждане на инвестиционна кампания със социална цел.

Освен това трябва да се има предвид, че социалните дефицити засягат фундаментални човешки права и постигането на баланс в тяхното задоволяване е естествена предпоставка за самото съществуване на обществото и пазара. Правото на живот и свързаните с него фундаментални потребности от храна, въздух, вода заедно с правото на труд дават базата за дефиниране на *инвестициите в социалната сфера като акт на вложение, извършен от публичен или частен субект, който е неограничен във времето, насочен е индиректно към целия социум и ограничава негативните влияния на човешката дейност върху достъпа до минималните жизнени потребности, включително екологичния баланс и правото на социално включване*. Тази формулировка е обоснована както от хуманна гледна точка, така и от икономическа целесъобразност, защото засяга правата на икономическите субекти да разполагат с възобновяеми количества производствени фактори, които са приспособени към техническите и качествените пазарни и обществени изисквания за конкурентоспособност.

Задълбоченият анализ на установената практика в областта на социалните инвестиции позволява да се обобщи:

1. Социалните инвестиции придобиват все по-значима роля за социалното предприемачество, изразяваща се в осигуряване на устойчивост на хибридният бизнес модел на социалните предприятия. Социалните предприятия имат различни нужди, свързани с развитието на дейността им и с адаптирането на бизнес модела им, поради което изпитват необходимост

от подкрепа (особено тези социални предприятия, които са създадени като организации с нестопанска цел и разчитат предимно на грантово финансиране).

2. Традиционните финансови инструменти, предназначени за конвенционалния бизнес, невинаги отговарят на нуждите на социалните предприемачи, чиято дейност генерира социална добавена стойност.

3. Важна отличителна характеристика на инвестициите в социални предприятия е тяхната социална възвръщаемост, като се отчитат постигнатите положителни социални резултати и въздействие от дейността на социалните предприятия.

4. През призмата на социалното включване и мрежовия капитализъм социалните инвестиции в социалното предприемачество разполагат с потенциал да ограничат негативните демографски тенденции и техния икономически ефект. *Социалните предприятия имат своята роля като интегрална част от мрежите и биха могли да бъдат посредник между финансовия капитал и възпроизводството на другите производствени фактори.*

5. Етапите, през които преминава развитието на социалните инвестиции, открояват хронологията на тяхното развитие съобразно социално-икономическите реалности и политики в областта на икономическата и социална сфера. Идентифицираните предизвикателства намират отражение в нормативните актове на равнище ЕС, които определят и практическото прилагане на засегнатите в документите идеи. Социалните инвестиции в социалното предприемачество са обект освен на нормативно регулиране на научно обосноваване, което допринася за провеждана политика в тази област и необходимост от допълнителни проучвания и изследвания. Ролята на социалните предприятия, инвестициите в тях, включително тази на неправителствените организации, отразяват съвременното разпределение на отговорностите между държава с

ограничено участие в икономиката и частния сектор като двигател на растежа.

По-нататък логиката на изследването налага да се направи анализ на потреблението във и чрез социалното предприемачество. Това е осъществено през призмата на общата теория за потреблението и социалните предприятия са представени като алтернативни доставчици на обществените блага.

Потребителското търсене на пазара определя стоките и услугите, които да се произвеждат, и областите, в които да се влагат ресурсите при отчитане на равнището на цените на стоките и услугите и размера на доходите на потребителите. Решаващ е потребителският избор, който определя какво, как и за кого да бъдат предназначени произведените стоки и услуги. Едновременно с това възникват и потребности от стоки и услуги, които механизмът на чистото пазарно стопанство не може да осигури. Това налага прилагането на друг, непазарен механизъм при разпределението на част от ресурсите на обществото. В основата на този механизъм е поставен т.нар. публичен избор. В същото време разпределението на обществените ресурси невинаги е достатъчно като обем и качество за задоволяване на потребителското търсене.

В търсенето на допълнителни инструменти за гарантиране на стабилността и качеството на социалния модел държава и пазар създават хибридният модел на социалното предприемачество, което допринася за задоволяване на общественото търсене, като въвежда в процесите по производство и потребление на публични блага предприемаческата инициатива.

Спецификата на потреблението *чрез* социалното предприемачество е в комбинирането на предимствата на частния сектор и пазарните механизми при задоволяването на обществени нужди и интегрирането, макар и частично на принципите на конкуренцията и пазарните взаимоотношения.

Във връзка с това съществени предизвикателства са способността на обществата и мащабът, в който могат да формират значителна по размер мрежа от социални предприемачи, които да са способни да повлияят качествено и количествено при изпълнението на социалните си дейности и цели, и чрез реализация на достатъчен обем търговски оборот, да имат съотносима тежест в потреблението на публични блага. В определен смисъл би могло да се допусне, че в сферата на производството на социални/публични блага държавните органи и предприятия са в конкуренция със социалните предприятия по отношение на ефективност при постигане на целите си, които биха могли да бъдат приети за идентични. Това обяснява и задължителния характер на демократичното управление в социалните предприятия. Основният въпрос е какви са способите за разгръщане на взаимовръзката между социалните предприемачи и потребителите на стоки и услуги, като се има предвид, че предприятията разполагат с ограничен откъм конкурентоспособност модел, базиран на личното участие и следователно сравнително слаб административен капацитет.

Безспорно продажбите на стоки и услуги са екзистенциални за стопанската природа, но за социалното предприятие те често са просто един от източниците на финансиране. Финансирането чрез социално отговорни инвестиции от корпоративния сектор, както и публичната подкрепа чрез европейско или национално финансиране, са съотносими или доминиращи в балансите на социалните предприемачи.

Разглеждането на потреблението на стоки и услуги *от* социални предприятия от гледна точка на теорията на благата извежда важни негови социални измерения. Основният въпрос се свежда до това да се определи атрибут на кои блага е потреблението и чии потребности задоволява в най-голяма степен. Социалните предприятия създават/произвеждат/търгуват с два вида блага.

1. Те произвеждат частни блага - стоки и услуги, идентични на стоките и услугите, произвеждани от конвенционалния бизнес.

2. Чрез приходите, реализирани от продажбите на стоките и услугите и другите източници на финансиране, социалните предприятия допринасят за социални и/или екологични цели и/или дейности, които сами по себе си са блага - публични (здравеопазване) или смесени (социална инфраструктура).

Социалните предприемачи и публичните институции споделят една и съща отговорност и функция по създаване, поддържане и развитие на обществените блага и способстват тяхното потребление. Те се конкурират по отношение на доверието към тяхната дейност, по отношение на качеството на създадените обществени блага, по отношение на ефикасността, но оценката за мерките за подкрепа е опосредствана от решение на единия конкурент спрямо другия.

Потреблението на социални дейности и/или цели от субекти, които се подчиняват на демократични ценности при взимането на решения, не подчиняват дейността си на търсенето на оптимална печалба, но използват за постигането им предприемаческата инициатива в квази пазарни условия и успяват да създават социална добавена стойност, е подход както за запълване на наличните в капиталовото стопанство дефицити на социалния модел, но и подход в търсенето на инструменти, които да подкрепят процесите по развитие, приспособяване и трансформация на държавническият модел на управление. Чрез развитие на значима като мащаб мрежа от неправителствени и кооперативни субекти се създава предпоставка за въвеждане на конкурентен натиск върху публичния сектор и в резултат - неговото качествено усъвършенстване.

Анализът на потреблението във и на социалното предприемачество позволява да се направят следните изводи.

1. През призмата на общата теория на потреблението спецификата на потреблението чрез социалното предприемачество се изразява в това, че комбинира предимствата на частния сектор и пазарните механизми при задоволяване на обществени нужди и интегрира частично принципите на конкуренцията и пазарните взаимоотношения.

2. Потреблението на стоки и услуги като резултат от дейността на социалните предприятия има потенциал да организира предоставяне на блага, сходни с предоставяните от публичния сектор, особено ако са интегрална единица от мрежа, включваща различни източници на легитимност и подкрепа.

3. Отличителна характеристика на потреблението на стоки и услуги, произведени от социални предприятия, е въплътената в тях социална добавена стойност, която се конкурира с публичното потребление на стоки и услуги. Устойчивостта на социалните предприятия е в пряка зависимост от потреблението на произведените стоки и услуги, което изисква създаването и на съответната култура на потребление.

4. Разгледано през призмата на благата, специфичното за социалните предприемачи е, че те произвеждат и/или търгуват едновременно частни блага - стоки и услуги и публични/квази публични блага, насочени към социално и екологично равновесие – към възобновяване на средствата за производство.

5. При конвенционалния бизнес потреблението, взаимовръзката с клиента, с потребителя, е основният белег на конкурентоспособност и крайна цел, докато при социалните предприемачи потреблението е едновременно цел и инструмент за постигане на другите цели на предприятието.

6. Отличителна характеристика на потреблението чрез социално предприемачество е постигане на промяната в културата на потребление, създаване на доверие и нов тип отношение към стоките и услугите. Това се

дължи на вградената в произведените стоки и услуги социална добавена стойност, която има трансформиращ икономически и социален резултат.

В трета глава на дисертационния труд е представено изследването на социалните измерения на инвестициите и потреблението в социално предприемачество с проекция върху устойчивостта на бизнес модела. То е първо по рода си в страната от този характер и има както научен, така и практико-приложен характер за обосноваване на конкретни политически решения.

Социалните измерения на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество се отличават с интегрираната в тях социална добавена стойност, която променя културата на инвестиране и потребление и допринася за повишаване на обществената подкрепа за бизнес модела на социалните предприятия. Изследването очертава насоките, в които се променя потребителската култура – повишава се търсенето на стоки и услуги, произведени с кауза, което води до повишаване пазарното участие на социалните предприятия и тяхната конкурентоспособност на база качество и стойност. Създаването на добавена стойност чрез участие в мрежи и реализиране на партньорства и клъстери допълнително повишава социалния ефект от потреблението на стоките и услугите.

Изследването на социалните измерения на инвестициите и потреблението се осъществява през призмата на устойчивостта. Тя се разглежда като краен резултат и като предпоставка за развитие на бизнес модела на социалните предприятия, вкл. и в контекста на политическите решения. В основата на изследването е разбирането за различен тип култура на потребление и инвестиране (със социална възвръщаемост), които водят до развитие на пазар на стоки и услуги, в които е интегрирана социалната добавена стойност.

Цел на изследването е: да се разкрият социалните измерения на потреблението и инвестициите в социалното предприемачество като се

идентифицират предизвикателствата и възможностите за постигането на устойчивост на бизнес модела на социалните предприятия

Обхват: В обхвата на изследването са включени 32 социални предприятия, от общо 34, вписани в Регистъра на социалните предприятия.⁸ Изследването е проведено в периода юни - октомври 2021 г.

- 30 са с удостоверение клас А (от тях 3 са изпълнили критериите по т. а), б) и в)⁹ и 27 са изпълнили критериите по т. а), б) и г)¹⁰;

- 2 с удостоверение А+ (Вариант 2.2. едновременно налични, в отношение на кумуляция условията по а), б) и г) (клас А) и допълнителното условие, че социално добавената стойност се осъществява в административните граници на общини с висока безработица).

Изследвани са и 31 представители на Консултативния съвет по корпоративна социална отговорност (КС по КСО) към министъра на труда и социалната политика, които съставляват повече от половината представители в консултативния съвет. Подборът им е извършен след проведени предварителни разговори, за да се изключат тези от тях, които по обективни причини са възпрепятствани или не желаят да вземат участие.

За целите на изследването са използвани **два вида методи:** а) методи за набиране на информация и данни; б) методи за обработка и анализ на набраните данни.

Набирането на информация и данни е осъществено чрез:

1. *Кабинетно проучване* – проучване и анализ на данни и информация за изследваната проблематика от достъпни източници.
2. *Анкета* за установяване социалните измерения на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество. Анкетата се състои от *20 затворени* (предоставена е възможност за избор на

⁸ От изследваните 34 предприятия, са получени отговори от 32 предприятия.

⁹ Това са социални предприятия, които основно реинвестират част от печалбата си за постигане на социални цели.

¹⁰ Това са социални предприятия, които основно включват в заетост лица от уязвими групи, посочени в законодателството.

отговор от посочени възможности) и *отворени въпроси*, чрез които се набират количествени и качествени данни. Анкетата е разработена специално за целите на изследването.

3. *Дълбочинно интервю* – за установяване социалните измерения на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество.
4. *Теоретичен анализ* - проучване на литературните източници във връзка с изследваната проблематика; осъществен е анализ на теоретични постановки и концепции, на стратегически и нормативни документи, свързани със социалното предприемачество и социалната икономика.
5. *Анализ на административни и нормативни документи*.
6. *Графичен метод за анализ* – онагледяване на установените изменения в изследваната проблематика.

Приложени са и *статистически методи за обработката и анализ* на набраните данни:

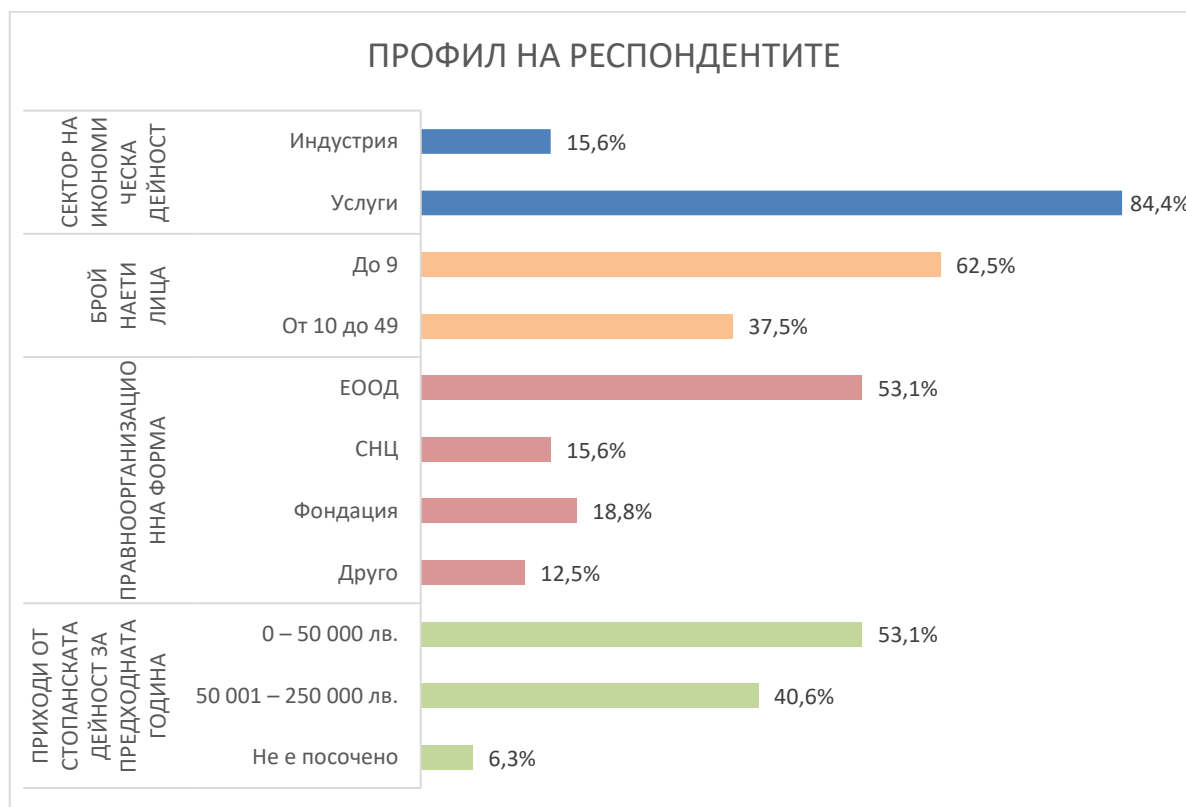
- Първична обработка на данните от анкетите – експортиране, логически оглед, трансформиране и кодиране на данните;
- Статистическа обработка и анализ на данните чрез специализирания софтуерен продукт SPSS – построяване на едномерни честотни таблични и графични разпределения и двумерни честотни таблични разпределения, въз основа на първично обработените данни.

Представяне и анализ на основни резултати:

Очертан е профил на социалните предприятия, включени в Регистъра на социалните предприятия в Р. България. Получените резултати сочат, че **преобладаващата част** от изследваните социални предприятия по правноорганизационна форма са **ЕООД (53,1%)**, развиващи икономическа дейност в сектор „услуги“ (84,4%), с брой наети лица до **9 човека (62,5%)** и **приход** от стопанската дейност за предходната година до **50 000 лв.**

(53,1%). Тези данни показват, че социалният предприемач в страната е предимно физическо лице, което управлява микропредприятие, предоставящо услуги, с годишни приходи от стопанската дейност - до 50 000 лв. В допълнение, социалните предприятия ЕООД са концентрирани в област София. Профилът на респондентите показва още, че едва 15,6% осъществяват икономическа дейност в сектор „индустрия“, а 40,6% демонстрират приходи в диапазона 50 001 – 250 000 лв. С близки резултати, след социалните предприятия ЕООД се нареждат социалните предприятия под правноорганизационна форма фондация (18,8%) и сдружение с нестопанска цел (СНЦ) (15,6%), разположени преобладаващо териториално в област Варна.

Графика 1: Профил на социалните предприятия по приходи от стопанска дейност, правноорганизационна форма, брой наети лица и сектор на икономическа дейност

Анализът на получените резултати позволява да се отбележи, че преобладаващата част от изследваните социални предприятия разполагат с ограничен ресурс – човешки и материален, което не им позволява да разгърнат мащабна индустриална дейност, изискваща сериозен капацитет за внедряване и използване на съвременни комуникационни и информационни технологии в промишленото производство.

Профилът на изследваните социални предприятия показва още, че те осъществяват широк кръг от икономически дейности в областите услуги и индустрия, като: социална работа, дейности на организации с нестопанска цел, дейности по обслужване на сгради и озеленяване, производство, производство на хранителни продукти, производство на облекло и др. Осъществяваните от тях социални дейности и/или цели също са в широк диапазон, като: повишаване качеството на живот на групи в уязвимо положение; предоставяне на обучения, предоставяне на подкрепена заетост, осъществяване на социална работа (вкл. и без настаняване), подкрепа за социално включване на уязвими групи, квалификация и преквалификация на лица от уязвими групи на пазара на труда и др.

Устойчивостта е един от факторите, който се разглежда като предпоставка и като краен резултат във връзка с развитието на социалните предприятия. В тази връзка резултатите от изследването показват, че най-голям дял сумарно за показателите „устойчиви“ и „в голяма степен са устойчиви“ се пада на социалните предприятия с наети до 9 човека, под правноорганизационната форма сдружение с нестопанска цел (СНЦ), с приходи от стопанска дейност между 50 001 – 250 000 лв. от сектор „Индустрия“. В същото време най-голям дял от социалните предприятия посочили „не са устойчиви“ са малки и средни предприятия (от 10 до 49 човека), под правноорганизационна форма – фондация, с приходи от стопанска дейност от 50 001 до 250 000 лв., в сектор „Услуги“.

Микропредприятията са по-устойчиви от малките и средни социални предприятия, благодарение на организационна си гъвкавост и способност да реагират на променящите се условия, както и на способността им гъвкаво да мобилизират ресурси от различни източници, да създават и се възползват от партньорства със заинтересовани страни много по-лесно и приспособявайки се към конкретни обстоятелства. Тяхната устойчивост в сектор „Индустрия“ се дължи на производството на продукт, който задоволява по-трайно във времето възникнали потребности, за разлика от предлагането на услуги, които изискват по-дълъг процес на конструиране, институционализиране и утвърждаване сред потребяващите услуги. По-устойчиви се оказват социалните предприятия под правноорганизационната форма СНЦ, което може да се обясни с традициите на гражданския сектор да бъде активен, приспособяващ се и способен да възприема нови модели (включително и бизнес модели), чрез които да реализира социалната си мисия и цел, така че да бъде в полза на хората по най-добрия за тях начин.

Най-често идентифицираните фактори, влияещи върху устойчивостта са: **наличие на инвестиции и изградената култура на потребление на продукти и услуги от социални предприятия.** В изследването се откроява съществената значимост на инвестициите за социалните предприятия, за тяхната устойчивост и развитие. Техният хибриден модел на функциониране е предизвикателство за конкурирането им с предприятията от конвенционалния бизнес и води до естествено намаляване на способността на социалните предприятия да акумулират финансов ресурс и повишават печалбата си, доколкото това не е тяхна определяща, за разлика от конвенционалния бизнес, черта. Инвестирането в социално предприемачество създава и допълнително положителна нагласа в обществото за: а) значимостта и важността на социалните предприятия, тяхната роля и мисия в реализирането на дейности от обществено значение; б) припознаване каузата и социалната добавена стойност от дейността на

социалните предприятия в полза на обществото; в) изразяване и проява на солидарност, както и на общи споделени ценности.

Изследваните представители на КС по КСО поставят на челна позиция факторът: „изградена култура на потребление на продукти и услуги от СП“ - поставен на първо място (45,2% от запитаните). Като втори, ранжиран по важност, (48,4%) е идентифициран факторът „наличие на инвестиции в социалното предприемачество“. Изследваните социални предприятия поставят на челни позиции, подредени по важност, следните фактори: „наличие на инвестиции“ е поставен на първо място (40,6% от запитаните), следван от „наличие на инвестиции в социалното предприемачество“ и „адекватна политическа рамка“ – поставени на второ по важност място.

Разгледани в сравнителен аспект, всички анкетирани от двете групи поставят на **първо** (дял от 34,9% от запитаните), респ. и на **второ място** (дял от 39,7 %) факторът **„наличие на инвестиции в социалното предприемачество“**, следвани от фактора **„адекватна инвестиционна среда“** на **трето място** (дял от 28,6% от анкетираните) и на **четвърто място** (дял от 31,7% от запитаните), докато факторът **„адекватна политическа рамка“** е поставен на **пето място** (дял от 28,6% от запитаните).

Изследването показва още и *необходимост от оптималното диференциране на източниците на финансиране*, както и нови мерки, които да подпомогнат изграждането на мрежи с корпоративни субекти и граждани с цел гарантиране устойчивостта на социалните предприятия. Липсата на оптимално диференциране на източниците на финансиране за социалните предприятия е предизвикателство, пред което са изправени. За разлика от конвенционалния бизнес, който чрез своя баланс и бизнес план, може да предложи различни комбинации от риск и възвръщаемост на много различни видове инвеститори – банки, частни и публични инвеститори, рисков капитал и др., то социалните предприятия са изправени пред трудността, свързана с преодоляването на разликата във финансовата и

социална възвращаемост. *Инвестициите в социално предприемачество имат спецификата да отчитат вложеното не само във финансово изражение, но и спрямо постигнатия социален ефект и полза.* В допълнение, правилното структуриране на финансирането, което да отчита социалната стойност на предоставяните от социалните предприятия услуги и стоки¹¹ е възможност за преодоляване на посочения проблем и може да спести енергия и време на социалните предприятия по набиране на финансиране и инвестиции, вместо да осъществяват социалните си цели и дейности. По този начин социалните предприятия ще имат и достъп до източниците, които са на разположение на конвенционалния бизнес – заеми, микрокредити, гаранции и др. Необходимостта от нови мерки, насочени към *изграждането на мрежи с корпоративни субекти и граждани* е посочено от най-голям дял анкетираните представители на КС по КСО (45,2%). С близък резултат от 43,8%, анкетираните социални предприятия потвърждават тази необходимост. Резултатите показват естествения стремеж на корпоративния сектор да изгражда мрежи със социалните предприятия, често разбиран и като възможност (в рамките на тези мрежи) за реализация на политиките си по корпоративна социална отговорност. Изграждането на мрежи за партньорства може да се разглежда през призмата на теорията за социалния капитал и разбирането на *социалния капитал като социални отношения с характер на инвестиция*.¹² Както за корпоративните субекти и граждани, така и за социалните предприятия мрежите създават отношения на доверие, сътрудничество, взаимни обвързаности и отговорности, които имат за цел постигане както на социални, така и на икономически ползи и ефект (по-лесно протичат и се

¹¹ Например, достъпни социални и здравни услуги за групи в уязвимо положение, стоки от първа необходимост за хора в отдалечени места за живеене, предоставяне на хранителни продукти и др.

¹² Пиер Бурдийо, френски социолог, издава през 1972 г. книгата си „Форми на капитала“, в която разглежда три вида социален капитал – символен, икономически и културен. В рамките на символния капитал включва и социалния с разбирането му като инвестиция в създаването на социални връзки и отношения, доверие, взаимност в отговорностите, близки отношения.

осъществяват, понякога и спестяват, транзакционни разходи, организационни разходи и др.) Слабо изградените връзки с големите корпоративни субекти би се отразило негативно върху способността на социалните предприятия да имат по-значима роля за ограничаване на негативни последици, свързани с неблагоприятни демографски, социални, икономически тенденции в развитието на обществените отношения. В тази връзка, изследвания¹³ подчертават: (а) централната роля на целите на социалните предприятия за създаването на социален капитал; (б) ролята на мрежите на социалните предприятия за изграждане на критична маса от социални ценности, които биха повлияли върху начините на управление и вземане на решения в рамките на конвенционалния бизнес, както и по отношение на начина, по който компаниите работят с общности.

В хода на изследването е установена *необходимост* от наличие на адекватен пазар, който да отразява социалната добавена стойност и социална цел на предназначението на произведените стоки и услуги от страна на социалните предприятия. 59,4 % от анкетиранияте социални предприятия и 61,3% от респондентите членове на КС по КСО са в подкрепа на диференциран пазар за стоките и услугите на социалните предприятия с цел повишаване на потребителското търсене. Изразеното по този начин мнение е подкрепа за въвеждането на стимули на потреблението от СП, защото приносът им към социалната устойчивост и пазарна стабилност надхвърля възможните отклонения от принципите на конкуренцията. Въздействието, дори независимо от количеството му, а с акцент върху качеството на процеса на взимане на потребителско решение има дълбочинни и структурни предимства. В зависимост от мащаба на подобно въздействие е възможно да се разшири не само търсенето в рамките на подкрепения сектор на социалната и солидарна икономика, но и

¹³ Campbell and Sacchetti final (2014) Social enterprise networks and social capital: A case study in Scotland/UK; https://www.researchgate.net/publication/258291116_Social_enterprise_networks_and_social_capital_A_case_study_in_ScotlandUK

пренасянето на тези възгледи в конвенционалния пазар. Важно е да се подчертае, че ценностната система на потребителското търсене е правопрпорционално на ценностната система на гражданите в качеството им на работници и при прилагане на критерии при подбора на работодател. Резултатите показват още, че както социалните предприятия, така и представителите на корпоративния сектор отчитат спецификите на потреблението в контекста на разделянето на пазарите.

В изследването се акцентира и върху *мерки в подкрепа на икономическата дейност на социалните предприятия*, като сред отговорите, поставени на първо място са намаляване на данъчната тежест за конвенционалния бизнес, инвестиращ в социално предприемачество (78,1% от анкетираните социални предприятия) и субсидиране на дейности по маркетинг, пласмент и мрежуване на социални предприятия (62,1 от представителите на КС по КСО). Тези отговори показват, че социалните предприятия разчитат на конвенционалния бизнес да инвестира в дейността им като естествен партньор в реализацията на определени социални цели и каузи на социалните предприятия. Обвързването на социалните предприятия с предприятията от конвенционалния бизнес разкрива потенциал за повишаване на произвежданата социална добавена стойност от страна и на двата вида предприятия. Инвестициите в социално предприемачество се определят като социално отговорното инвестиране¹⁴, което може да се разглежда като нов подход за постигане на социални цели и реализация на социални дейности със социално въздействие чрез социално предприемачество. Увеличаващите се изисквания към бизнеса¹⁵ да произвежда и предлага стоки и услуги по начин, който подпомага изпълнението на целите за устойчиво екологично и социално развитие, води

¹⁴ <https://www.investopedia.com/terms/s/social-entrepreneur.asp>

¹⁵ Регламент (ЕС) 2020/852 на Европейския парламент и на Съвета за установяване на рамка за улесняване на устойчивите инвестиции и за изменение на Регламент (ЕС) 2019/2088 (ОВ L 198, 22.6.2020 г., стр. 13); Draft Report by Subgroup 4: Social Taxonomy, July 2021, Platform on sustainable finance

до насочване на инвестициите към икономически дейности и субекти, които реализират екологична и социална добавена стойност, съобразени с „технически критерии за проверка за съществен принос“¹⁶ или т.нар. екологична и социална таксономия. В същността на социалните предприятия е реализирането, отстояването и защитата на социалните гаранции и права на лицата и групите от хора, които потребяват стоките и услугите на социалните предприятия. Инвестирането в икономическите дейности на социалните предприятия следва да надгражда присъщите социални ползи, постигнати от тези икономически дейности. По този начин инвеститорите, физически лица и/или компании, ще отговорят на изискването за социално устойчиво финансиране, а социалните предприятия ще утвърдят, развият и надградят своята икономическа дейност в полза на уязвими лица и групи хора. Това е възможност и за взаимно припознаване и признаване на общите им интереси във връзка с постигането, наред с икономическата, и на социална устойчивост. *Тази специфика на инвестициите в социално предприемачество е отлика от инвестициите в конвенционалния бизнес и може да се приеме за различен подход, насочен към потребителското търсене на стоки и услуги, в които е „вплетен“ социалният аспект и социалната добавена стойност.* В контекста на теорията за социалния капитал създаването на мрежи от и със социални предприятия се изразява в (1) възпроизвеждането на ценности, характерни за социалното предприемачество, които натрупани като критична маса могат да доведат до известно „пренареждане“ на социалните и икономическите отношения; (2) стимулиране на икономическия растеж чрез наличието на, характерното за социалните мрежи, доверие към институциите и партньорите в бизнеса.

¹⁶ пак там

В допълнение на посоченото може да се посочи още, че изготвянето на класически бизнес план от социалните предприятия изисква допълнителна инвестиция и дотация, която да отрази нестопанската специфика на предприятието, което само по себе си води до невъзможност за чисто формално приравняване на бизнес моделите, а оттук и на инвестициите.

Социалното предприемачество се отличава с по-високия риск на дейността и повече неизвестни в нейното осъществяване, както и с различните функции, които изпълнява в обществото; позитивите от подобен тип инвестиция не са толкова лесно предвидими, колкото тези от една стандартна - икономически добре претеглена инвестиция.

В тази връзка *социалната и/или екологична добавена стойност, съпровождаща продуктите и услугите на социалните предприятия е специфика на инвестициите и потреблението със социално измерение.* Именно тя е тази, която определя потребителското търсене и стимулира стопанската дейност на социалните предприятия. Този допълнителен ефект и социална добавена стойност на продуктите и услугите на социалните предприятия е и в основата на социално отговорното инвестиране. За да бъдат разпознати като различен бизнес модел, социалните предприятия имат потребност от регулярни и стабилни инвестиции, които могат да бъдат осигурени, само ако е налице благоприятна обща инвестиционна среда и политика, която стимулира инвестиционните решения.

Социалните измерения на инвестициите и потреблението в социално предприемачество се съдържат още и в техният *просоциален мотив и нагласи*, което показва, че вътрешният социалноприемачески импулс, нагласа и мотивация са движещите сили зад дейността на социалното предприятие.

За да бъдат открити по-ясно социалните измерения, е важно да се посочат мотивите за решението да се инвестира в социално

предприемачество. Търсенето на продуктите и услугите на социални предприятия и изграждането на потребителска култура на поведение са сред факторите, които определят социалните измерения на инвестициите и потреблението, което проличава от отговорите на анкетираните респонденти. Върху потребителското решение да се купува от социални предприятия – наличието на кауза и култура на потребление от социални предприятия са водещите фактори, посочени от 71,9% от респондентите социални предприятия, следвани от фактора - създадената социална и/или екологична добавена стойност чрез продуктите и услугите, произведени от социални предприятия (43,8%) от запитаните. Изведените на предни позиции – кауза и социална и/или екологична стойност – отразяват специфичния емоционално-оценъчен характер на потреблението. Разкриването на социалните измерения на потреблението е свързано с идентифициране на потребяващите стоките и услугите, произведени от социални предприятия. Изследването показва, че това са лица, физически и юридически, които са граждански активни, с осъзната социална чувствителност, социално отговорни (включително и бизнеси); които целенасочено търсят продукти с кауза (самите те са носители на кауза) или с добавена стойност; хора от уязвимите групи като лица с увреждания, социално слаби лица, младежи в неравностойно положение, лица от рискови групи; нуждаещи се от задоволяване на техни специфични потребности и др.; идентифицирани са и *структури, които потребяват* стоките и услугите на социалните предприятия - физически и юридически лица (включително и частни), микропредприятия, публичната и местна власт. Потреблението има подчертан социално отговорен, морално-етичен характер, доколкото задоволява осъзнати потребности на потребяващите, от такъв характер – убеждението, нагласата, моралната отговорност, че потребителят застава зад кауза, прави морално етичен избор на стоки и услуги, които удовлетворяват конкретна потребност, в която е вплетен

когнитивно-моралният оценъчен елемент. Тълкуването на резултатите като материално доказателство за степента на въздействие на конвенционалния бизнес върху приходната част на балансите на социалното предприемачество води до извод, че конвенционалният бизнес има твърде ограничено разбиране за пазара и не успява да идентифицира социалните инвестиции като критерий за конкурентоспособността. Интегрирането на изисквания за социална отговорност на компаниите би довела до съществена трансформация на социалния модел. Ограниченията на разбирането за ползите от корпоративната солидарност като нов модел на култура и поведение в рамките на капиталовото стопанство представляват съществена пречка пред разгръщане потенциала на социалната и солидарна икономика, и дори по-важно, е показателно за потенциала на корпоративния сектор да трансформира своите бизнес модели по начин, приспособен към интензивно навлизащите в своята същинска част екологичен, дигитален и демографски преход. Темата за бизнес поведението е в пряка корелация с темите за социално-икономическите мрежи, клъстери като подготвителни етапи, предшестващи въвеждането на социалната таксономия.

Потреблението на стоки и услуги от социални предприятия и стимулите за това са в пряка връзка с правната рамка, наличието на кауза и култура на потребление, които водят до утвърждаването на благоприятна среда. За да се развива потреблението на стоки и услуги от социални предприятия, е необходимо да се отчитат нагласите, убежденията, социалната (екологичната) добавена стойност за хората, да се създава среда и пазар (видимост) за тези стоки и услуги чрез качество, цена, конкурентоспособност.

В резултат, идентифицираните стимули водят до извода, *че спецификите на потреблението налагат и специфичен начин на утвърждаване, изискващ освен характерните за конвенционалния бизнес маркетинг стратегии, качество, конкурентоспособност, още и*

специфични нагласи и разбиране за полезността и добавената социална и екологична стойност както за отделния потребител, така и за обществото.

В контекста на разгледаните в дисертацията преходи - Европейският зелен пакт (т.нар. „Зелена сделка“)¹⁷ и справедливият преход, като част от по-широка рамка за реализация на съгласувана политическа рамка, се извежда разбирането за подход, ориентиран към социалните инвестиции, базиран на права. В това е и смисълът на включения в Съобщението на Комисията за Зеления пакт, Европейски стълб на социалните права, който гарантира, че никой няма да бъде изоставен; който също трябва да осигури по-добър баланс между социално-инвестиционно ориентираните политики и тези, които са по-традиционни – ориентирани към социална защита и социално включване.

В този контекст, социалните предприятия имат ролята на мястото, в което работниците могат да придобият необходимите им умения за заетост в новите икономически модели, от една страна, и да осигурят на целевите групи, най-силно засегнати от прехода към зелена икономика, социални услуги (и/или продукти) в защита на техни основни социални права и подкрепа за социално включване. Потреблението на стоки и услуги, произведени от социални предприятия и с имплементирана социално-екологична добавена стойност е алтернативен подход за изпълнение на целите и включване в преходите както от страна на гражданите, така и от страна на корпоративните субекти. Гражданският сектор има съществена роля в реализацията на т.нар. „Зелен преход“ в контекста на спецификата на инвестициите и потреблението в социално предприемачество. Увереността, 84,1% от всички анкетирани, че неправителственият сектор има

¹⁷ Планът на ЕС за превръщане на Европа в първият, неутрален по отношение на климата, континент и представлява стратегия за растеж, която има за цел създаване до 2050 г. на модерна, ресурсно ефективна и конкурентоспособна европейска икономика без нетни емисии на парникови газове.

необходимата експертиза за да подпомогне изпълнението на целите на т.нар. „Зелен преход“ чрез плавното осъществяване на справедлив преход, дава основание да се направи изводът, че *насочването на инвестиции в такъв тип организации е именно заради високата степен на гражданска социална ангажираност, което откроява и специфика на потреблението – неговата социална добавена стойност.* Справедливият преход изисква влагане на инвестиции в политики с висока социална добавена стойност, каквато е политиката по социално предприемачество. *Възвръщаемостта от инвестициите в социално предприемачество е в постигнатия социален ефект и полза за обществото чрез адаптиране на трудовата сила към новия икономически модел, осигурявайки защита на правата на наетите лица чрез системата за социална защита.* Именно поради спецификите на социалните предприятия (тяхната социална насоченост) и очакванията за участието им в „зеления преход“ налагат допълнителна материална, логистична и консултантска подкрепа според индивидуалните нужди.

В рамките на изследването се откроява и друга специфика - потреблението в/от социални предприятия е именно в подготовката на кадри за конвенционалния бизнес. Тази специфика се дължи на способността на социалните предприятия да предложат средата, в която лицата от уязвимите групи (особено лицата с увреждания) са в състояние да изпълняват дейности и да придобиват умения, благодарение на които да започнат работа в конвенционалния бизнес. Тук се откроява и друго социално измерение на потреблението с добавена социална стойност – конвенционален бизнес потребява работна сила, получила умения в среда на социалните предприятия. Представа за по-различното потребление и инвестиции в социални предприятия се изразява в привличането на конвенционалния бизнес в съвместни икономически договорености и дейности със социално въздействие по наемането на лица от социални предприятия за работа в конвенционален бизнес.

За да се проявят социалните измерения на инвестициите и потреблението, в изследването са констатирани *пречки*, свързани с адекватни стимули и мерки (правни, институционални, информационни, възможности за маркетинг и пласмент на стоките и услугите), които да създадат средата за функциониране на социалните предприятия; подценяването от страна на ръководството на икономическите ефекти от въвеждането на социално измерение в бизнес модела; бизнес средата не позволява да се развива печеливш бизнес модел на социално предприятие.

За да бъде въведено социално измерение на бизнес модел, е необходимо да се разполага с достатъчно налична печалба, която да бъде отделена за реинвестиране в социални каузи, както и необходимост от адекватна политика, стимулираща инвестиционните решения. Освен наличие на кауза, нужна е промяна в обществената стигма и потребителското мислене, както и елиминиране на стресови фактори и наличие на финансови стимули, за да се въведе социално измерение в бизнес модела. Необходима е и по-голяма яснота за начина на функциониране на социалните предприятия и популяризирането им, така че да се повиши разбирането за значимостта на социалното измерение на бизнеса. *Сред идентифицираните в изследването пречки се откроява необходимостта от средства за стартиране на социалния модел, придружени от стимули от страна на държавата.*

Социалните измерения на потреблението в социално предприемачество биха могли да се оценят чрез инициативи като организирани базари и онлайн пазаруване чрез платформи като ДарПазар (БЦНП), които ясно показват, че съпричастността на потребителите е водеща в потреблението. Хората са склонни да купуват стоки от социални предприятия и ги предпочитат пред други подобни артикули: а) заради качеството б) заради подкрепата към каузата.

Анализът на резултатите от изследването позволява да се обобща, че:

1. Социалните измерения на инвестициите и потреблението се проявяват предимно чрез социалната добавена стойност, която имплементира в себе си социален ефект и спестени публични разходи за социално включване и заетост на лица от уязвими групи. Тя води до промяна в потребителската култура и инвестиране, като в същото време е резултат от хибридният модел на социалните предприятия и едновременно предпоставка за промяна в пазарното участие и дял на социалните предприятия чрез обособяване на специфичен сегмент от пазара, който се характеризира с предлагане на стоки и услуги, произведени с кауза.

2. Устойчивостта на социалните предприятия е свързана със социалните измерения на инвестициите и потреблението, тъй като те дават възможност за достъп до финансиране, различно от традиционното, насочено към конвенционалния бизнес, и до пазар, който привлича потребители с отношение, чувствителност и съпричастност към каузи и човешки съдби. В много голяма степен се разчита на партньорства, участие в мрежи и създаване на кълъстери, които освен че подпомагат устойчивостта на бизнес модела на социалните предприятия, създават и нова визия за постигане на целите на социалното предприемачество и обосновават нов тип политика към социалните предприятия.

Въз основа на изследването може да се направи следната **препоръка с научен и практико-приложен характер**: очаква се включване на социалните предприятия в осъществяването на социално-справедлив преход, съпътстващ цифровия и зелен преход. Справедливият преход следва да се основава на подход, ориентиран към социалните инвестиции, базирани на права. Естествено продължение на настоящото проучване би било последващо, което да изследва по-задълбочено ролята на социалните предприятия, за плавен, адекватен и социално справедлив преход (в контекста на социалните измерения на потреблението и през призмата на правата на отделните индивиди). Това ще допълни липсващите знания от

научен характер и ще даде възможност за научнопрактическо прилагане на социалнопредприемачески модели по време на преходите.

В заключение, съвременната трансформация на икономическия модел, която се осъществява чрез неговата глобализация, интегрирането на изкуствения интелект и дигитализацията на производствените процеси, ограничаване на вредното въздействие от човешката дейност върху невъзобновяемите ресурсни наличности е в пряка корелация със социалния модел. Това е свързано с необходимостта от формулиране на нови подходи и модели на социалния модел, които да отговарят на спецификите на един различно конструиран икономически комплекс. На фона на това, *всяко засилване на неравенствата и рисковете от изключване, включително появата на нови групи уязвими граждани или нови нужди на уязвимото население би изисквало засилване на преразпределителната роля на публичната власт. Това от своя страна прави данъчните системи непредвидими и нестабилни. Такава тяхна характеристика противоречи на логиката на преходите и глобализацията, която изисква равни или много сходни условия за икономическа интервенция, развитие, разширяване на възможно най-много различни територии.* Въвеждането на частния сектор в обезпечаването на социалния мир е процес, който видимо изменя класическото разбиране за тяхната единствено пазарна/капиталова насоченост и им имплементира определени социални/общностни задължения. Чрез открояването на социалните измерения на потреблението и инвестициите в социалното предприемачество, в дисертационния труд е описан модел за разгръщане покритието на социалното предприемачество и неговата интеграция в мрежовия капитализъм. Тяхната роля е социализация на икономическите процеси, което изисква свързаност, независимост, специализация, гъвкавост и финансова и управленска самостоятелност. Социалните предприятия са инструмент, който следва да обезпечи своеобразен преход към социален модел, адаптиран към възможните и очаквани дефицити от икономическата, екологична и демографска промяна.

Разпределението на разходите и отговорностите по поддържане на социална стабилност между публичната власт и конвенционалния бизнес

чрез посредничеството на социалните предприемачи е перспектива, която изисква видоизменяне на моделите за подкрепа или по-скоро тяхното надграждане чрез мерки и правила, които насърчават инвестициите и потреблението като икономически похвати за производство на социална легитимация и придобиването на доверие към този хибриден социално-икономически елемент в рамките на мрежовия капитализъм и глобалната икономика.

Социалните измерения на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество са основите на една нова форма на комуникация между елементите на екосистемата с нейните социални, икономически и демократични проявления.

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. За първи път в България е проведено изследване, с научен и практико-приложен характер, на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество и техните социални измерения.
2. Социалното предприемачество е обосновано и представено като иновативен социално-икономически бизнес модел, който реализира присъщите на публичния сектор социални цели с предприемаческите умения на гражданския сектор.
3. Идентифицирани са етапите на функционалното развитие на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество през призмата на социалните инвестиции и потреблението на блага. Изведена е иновативната им роля във връзка с осъществяването на социално-икономически преход.
4. Идентифицирани са социалните измерения на инвестициите и потреблението в социалното предприемачество като е направен

опит за обвързване на ролята им в преходите (дигитален, екологичен и социален) с фундаменталните човешки права.

5. Открити са предизвикателствата пред устойчивостта на социалното предприемачество чрез достъпа до финансиране, социалната добавена стойност, мрежовия капитализъм с проекция върху обосноваването на научнопрактически и политически решения за неговото утвърждаване и развитие.

IV. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Nachev, P. BUILDING PLATFORM FOR DIGITAL ECOSYSTEM OF SOCIAL AND SOLIDARITY ECONOMY IN BULGARIA// Докторантски сборник на ВТУ: Дигиталната хуманитаристика и перспективите пред българската наука. Год. III, кн. I. В. Търново: УИ, с. 205-220, 2021 . ISSN 2683-0523
2. Nachev, P. LEGAL FRAMEWORK FOR THE SOCIAL ECONOMY DEVELOPMENT IN BULGARIA // Сборник с научни изследвания от годишната конференция на Стопанския факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, проведена на 27.–28.05.2021 г. във Велико Търново, РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКАТА И ЕВРОПЕЙСКАТА ИКОНОМИКА – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ, Том 5, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2021, ISSN 2603-4093, с. 231-237
3. Начев, П. Социални инвестиции – етапи на развитие. - НАЦИОНАЛНА сигурност. София: Виктори ИЗДАТ, 2022, бр.10, с.50-53, ISSN: 2682-941X & ISSN: 2682-9983, HPC ID:3387
Достъпно на <https://nacionalna-sigurnost.bg/>